

ԿԼԵՆՈՆԵԳԻՏԵԿԱՆ

ՎԱՐԴԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ԱՍՏԻՃԱՆՆԵՐԸ ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑՒՈՅ ՄԷՋ

Ա.

ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԲԱՍԻՆ ՍՏՈՒԳԱՐԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Ամէն կրօնի մէջ կան յատուկ պաշտօնեաներ, որոնց գործն է իրենց կրօնը ուսուցանել, քարոզել, մեկնել, մէկ խօսքով՝ վարդապետել: Հրէութեան մէջ՝ Օրէնուսոյ կամ Վարդապետ օրիւսց (= *νομδοι δασκαλοι*) կը կոչուէին ասոնք, որ արդարապէս Ռաբբի, Ռաբբուլի⁽¹⁾, որ թէ բուն եբրայական ձևով է թէ հայ թարգմանութեամբ (= Վարդապետ) շատ անգամ գործածուած են Նոր կտակարանի մէջ. նոյն իսկ երկու տեղ ալ եբրայականը հայերէն թարգմանութեան հետքով քովի դրուած են. «Ռաբբի, որ թարգմանեալ կոչի Վարդապետ»: «Եւ նա դարձաւ և ասէ ցնա Եբրայեցիքն, Ռաբբուլի, որ թարգմանի Վարդապետ» (Հմմտ. յուն.:

(¹) Ռաբ = Ռաբբա, աւելի ետք Ռաբբուլի, եբրայեցիքն կը նշանակէ Գլուխ, Պետ (Հմմտ. Դ. Թագ. Իե. 8, Դանիէլ Ա. 3. Ծ. 11) Ռաբբի նախապէս կը նշանակէր նաև հրէական բարձր զբոսի վարժապետը, որ Ս. Դիրքը կը մեկնէր. կը վարդապետէր, ուսանողներու վերաբանութեանց կ'առաջնորդէր, անոց աստիճաններուն կը պատասխանէր և կ'ամփոփէր վերաբանութիւնները. ետքը՝ Ռաբբի ըսուեցան օրէնստեսներ կամ օրինաց վարդապետներն ալ, գիտականները, Աստուածաբանական զարգանքն ալ պետերն ալ. իսկ հիմա Ռաբբի գլուխին հրեայ հասարակութիւններու պետերը:

Բնատ եւ տանելու գայն մինչև ծայրը կեանքիս, բայց պիտի խնդրեմ իրմէ որ դնէ իր ձեռքը ուսիս վրայ:

Առիկա պատահեցաւ տարիներ առաջ, սակայն ամէն անգամ որ հետեւիմ դաշտի ակօսներուն և կամ ընկղմիմ քաղցր թմբուածեան մը մէջ, քունէն առաջ, միշտ մտածումս կ'երթայ այն սիրելի Մարդուն, որ այնքան վեհ ու քաջ եղաւ իր մահուան ժամերուն: Ու միշտ կը զգամ իր թեւաօր ձեռքը ձախ ուսիս վրայ:

Յ. Ծ.

Դ'αββει, 'Ραββουνει = Διδάσκαλε, Բազ. Ա. 38 և Ի. 16-17). Ռաբբինի կը ձեռնադրուէին և այս ձեռնադրութիւնն էր որ անցաւ քրիստոնէութեան ալ (Է. Թ. Մարկոս-Աւետիքոս, Եր. 527): Իսկ Ձեռք դնել = Ձեռնադրել = Ձեռնադրութիւն ուղղակի Բանի և ռեզոնի սպասուորութեան համար արդէն սովորական էր Առաքելներու ատեն, որ հետըզհետէ զարգանալով յատուկ Կանոնի ձև մը առաւ, ինչպէս որ կը գտնենք հիմա, զոր օրինակ, Հայ Եկեղեցւոյ Մաշտոցին մէջ:

Հայ Եկեղեցւոյ մէջ ալ Բանին = Աւետարանի քարոզութիւնը, Ս. Դրոց վերծանութիւնն ու մեկնութիւնը, քրիստոնէական կրօնի ուսուցումը՝ յատուկ պաշտօնեաներու յանձնուած էին, Վերծանող, Մեկնիչ, Քարոզիչ, որչափ ալ տարբեր տարբեր ճիւղերու պաշտօնեաներ նկատուին, բայց այդ բոլորը վարդապետներ էին:

Ի՞նչ կը նշանակէ ուրեմն վարդապետ, որով նախնիք թարգմանած են եբրայեցիքն Ռաբբի, Ռաբբուլի, յուն. Διδάσκαλος բառերը:

Դժբախտաբար վարդապետ բառին շատ որոշ ստուգաբանութիւնը չենք գիտեր դեռ: Ամենէն առաջ ստուգաբանած են վարդ = արջ, Ե (*=* կիւլ) բառով. իբր վարդի պէտք, զլիւսուոր. ինչպէս որ վտղը նկատուած է ծաղիկներու թագուհի, նոյնպէս Աստուածաբանութիւնն ալ նկատուած պիտի ըլլար գիտութեանց թագուհին և հետեւաբար վարդապետք աւելի խորհրդապաշտական (symbolique) իմաստ մը պիտի ունենար, քան թէ իրական ստուգաբանութիւն մը:

Նոր Հ. Բաղկիւրին հեղինակները կը ստուգաբանեն քիչ մը տարբերութեամբ, այսպէս.

«Վարդապետ, Διδάσκαλος, Doctor, magister, ἐπιστάτης, paretectus, paraepositus (ի բառէս Վարժ և ո՛չ վարդ.) պետ վարժից, վարդապետ, ուսուցչապետ, ուսուցիչ, օրէնստես, քարոզ Բանի, ուսիր, բարբուր, և Ոստիկան, ճարտար, վարժիչ և վերականգն ուսմանց, հրահանգաց և արհեստից. վարդապետ, և վարդապետ, ուսա, հոնա, հոնա հեծնի, օգովուտ»:

Հ. Ս. Տէրվիչեան «Վարդապետ»-ին դուռ կրօնական իմաստ մը կուտար, «գործ. vaurd

կամ լատ. *verbum* բառերուն նմանութեամբ⁽²⁾, հակառակ անոնց, որ պարսիկ-պահլաւիկ լեզուէ եկած բառ մը կը նկատէին զայն. բայց ետքը՝ վերջիններէն փաստերուն առջեւ ընդաճակելով իր տեսութիւնը կ'ըսէ. «Վարդապետ՝ նոյն իսկ մեր մէջ սոսկ կրօնական իմաստով գործածուած չէ՝ միշտ», և ասոր կուտայ քաղաքական իմաստ մը՝ վարդը համեմատելով նոր պարսկերէն ۵۳ բառին հետ, և գերդաստան պարսիկ բառն ալ («որ իբր ժողովեցող, ժողովուրդ կը նշանակէր անշուշտ»), իր գտնուած մեկնութեան հաստատութեան զօրաւոր նեցուկ մը կը գնէ: Վասնզի «վարդ և գերդ միեւնոյն օտար պարսիկ բառերն են, նոյն կամ նման նշանակութեամբ. առաջին ձեռն շինուած է վարդապետ = ժողովրդապետ, երկրորդէն՝ գերդաստան = ժողովուրդ, երկուքին իմաստը զանազանուելով բարդութեան վերջին մասերուն ազդեցութեան ներքեւ: ... Վերջապէս Վարդապետին քաղաքային նշանակութեան նկատմամբ կը յիշատակենք, կ'ըսէ, Յունաց Ծεσπότης բարդ բառն, որ թէ՛ն սկզբնապէս օսանուէր, օսմ-պետ կը նշանակէր, սակայն հայ. բառին շատ նման կրօնական իմաստ առած է տակաւ»⁽³⁾ (Աւգու, Ռասսէս-Բէրթի Աստուծոյ, 1887, Ա. Տարի, Օգոստոս, թիւ 8, եր. 150-52): Մ. Կալաբաճի կ'ըսէր. «Վարդան Հնդեբոյական բառն և կը նշանակէ ուսեալ, բոյոյ արմատը վարդ, լծորդ ընդ վարժ բառին, կը գտնուի մեր վարդապետ, վարդապետել, վարդապետութիւն բառերուն մէջ» (Քննիկ. Պոմ. եր. 42):

Խ. Ե. Ստեփանէի տեղեկութեան համեմատ, Մ. Է. ալ Զննտաւիտտայի հետեւող բառին հետ կը նոյնացնէ վարդապետը = վարդապետ (Ռոբերտ Եղս. Ստեփանէ, Մ. Խ., Բ. տպ., Ս. Պարթ., 1898, եր. 487-88): Տարակոյս չկայ, որ Հայերէնի շատ հին բառերէն է վարդապետը և նախաքրիստոնէս-

կան շրջաններու մէջ ալ կը գործածուէր: Շատ հաւանական է նաև, որ պահլաւերէնէ անցած ըլլայ հայերէնի. վասնզի ողատ կամ պետով բարդուած բառեր կան Զննտաւիտայի մէջ, որոնք ուղղակի հայացած ալ են. ինչպէս մոզպետ, մոզպետ, անդերձապետ: Աստիցմէ է հերպետ բառն ալ որ սակայն վարդապետ չէ⁽⁴⁾:

Անշուշտ ստուգաբանական այս այլազան բացատրութիւններ կամ մեկնութիւններ չեն գտնացներ մեր հետաքրքրութիւնը, և ճիշդ ասոր համար զիմեցինք գերման գիտնական Հիւպլմանի, մեր բարեկամ Հ. Թ. Վ. Կէտիկի միջոցաւ, որ իր ընդունած պատասխանը սպալէ կ'ամփոփէ — «Վարդապետ բառին գոհացուցիչ մեկնութիւն մը չկայ մինչև ցարդ և ես ալ չեմ գիտեր: Կրնայ ըլլալ որ վարդապետը բաղադրութիւն մը ըլլայ վարդ և պետ բառերէն, ինչպէս որ Ewald շատ առաջ մեկնած է, բայց նշանակութիւնը «պետ վարդի» դժուարութիւն կը յարուցանէ. վասնզի «վարդի պետ» նշանակութիւնն և ոչ մէկ ճամբով կը տանի իրական բուն իմաստին = վարժապետ և ուսուցիչ»: (Հ.Բ.) Բառարանին մեկնութիւնն ալ վարդապետ = վարժապետ, գոհացուցիչ չէ, ինչու որ «վարդ» չէ = «վարժ»: Ֆր. Միլլեր (Fr. Müller) ալ զվարդ աւետարտէն *varsda* = «սանուհի» բառին հետ համեմատէ, բայց նշանակութիւնը՝ «տէր, պետ ամբան» = վարժապետ, նոյնպէս յարմար և համապատասխան չէ: Ուստի ուրիշ բան ըսել չի մնար, բայց թէ՛, որ Վարդապետ ստուգաբանութիւն կը նշանակէ «վարդի պետ», թէ՛ պետ վարդ թիւն է: Ինչպէս որ պետի ծագումը պարսկերէն է, վարդի ծագումն ալ կրնայ պարսկերէն ըլլալ. բայց հերոյս և բնիկ հայերէն ըլլալ» (Հիւպլման):

Ի՛նչ ալ ըլլայ վարդապետ բառին ստուգաբանութիւնը, ատոր իմաստը շատ որոշ

(2) Հմտ. *vars* խօսիլ, սորվեցնել, Զնդ. վար. Յուն. *εἶρω*. լատ. *verbum* և *۵۳*. *vaud* և *շայ*. Թերեւս վար դապետ. հմտ. նպ. 39 *աւսիկ*. (Տե՛ս նոյնինքն Ցերկեւանի 269. Նախլոգ. եր. 100):

(3) Ի զեպ է յիշել Կարաղլիստն ալ, որ Հռոմէական կայսրութեան մէջ հարկաւաններու տըրուած անուն մըն էր. եսքն է որ կրօնական իմաստ առած է:

(4) Դեռ իմագդէզի մէջ բրմական կարգը ժառանգական է: Առաջին պաշտօնեան կ'ըսուի Աքրավան = *Ahravan* կամ *Արաւ* = *Magu*, որ ետքը եղած է մոզպետ (= *Magopat*, մոզպետ պետ), մոզպետ և այս վերջին տառադարձութեամբ ալ անցած է հայ լեզուի մէջ: Մոզպետի զուական օտար մոզպետ մը չէ, ոչ ալ *ipso facto* իրաւունք սւնի մոզպետին ընելու. պարզապէս զրաւաբան կամ մը կամ մազդէզ մըն է ան դեռ. և հերպետ (*herbed*) ըլլալէ ետքը կ'ըսուի մոզպետ:

է Հայ Եկեղեցւոյ մէջ: Վարդապետը Հայ Եկեղեցւոյ հոգեւորականութեան մէջ այն անձն է, որ կանոնադրական իրաւունք ստացած է ուսուցանելու = քարոզելու = վարդապետելու՝ Հայ Եկեղեցւոյ ոգւոյն համեմատ: Վարդապետին այդ իրաւունքը կը տրուի մասնաւոր արարողութիւններով, որոշ բանաձեւերով և արտաքին նշաններով՝ ստուգելէ ետքը ընծայեալին արժանաւորութիւնը:

Այս բոլորը քիչ ետքը պիտի տեսնենք մանրամասնօրէն: Բայց Վարդապետին իմաստը լրացնելու համար տեսնք Վահան Ս. Վ. Բատումեանցի հետ. «Վարդապետ քառը այժմ գործածվում է արքիպ կամ վանական բառերի նշանակութեամբ, որք գրեթէ չեն գործածվում խօսակցութեան մէջ, մինչև անգամ վանքերում: Ահետադարձի մէջ Վարդապետ գրուած է իբրեւ թարգմանութիւն երբայական բաբունի բառի, (Բաբունի, որ քարվանսի վարդապետ, Սովյ. Ի. 18), որ նշանակում է ուսուցիչ և այդ մտքով յաճախ գործածվում է Ահետադարձի մէջ: Եւ մեր նախնիքը նոյն մտքով էին հասկանում այդ բառը և տալիս էին այդ առիթը իբրեւ մի գիտական կոչում, որով միայն արեղան իրաւունք էր ստանում ուսուցանել, այսինքն՝ քարոզել ժողովուրդին եկեղեցու մէջ և ուրիշ տեղ: Իբրեւ արտաքին նշան այդ բարձր կոչման՝ Վարդապետը կարող էր գաւազան բռնել ձեռքին, որպէս իրաւունքը ստանալու համար հաստատուեցաւ յետոյ առանձին եկեղեցական կարգ, որը Մաշտոցի մէջ կոչուած է Կանոն մասնաւոր Իօխաննուքիւն ջալոյ: Իբրեւ գիտական կոչումն Վարդապետ քառը շատ համապատասխանում է այժմեան եւրոպական դոկտոր (docteur) բարձր գիտական կոչման» (Մխիթար Գոգի Դոգմատաբանութիւն Վ. Ս. Վ. Բատումեանցի, ապ. էջմիածին, 1880. Յառաջ, եր. 82, Ծիթ. 55. Հմտա. Գոգմատաբանութիւն, եր. 92, Ծիթ. 162):

Բ.

ՎԱՐԴԱՊԵՏՈՒՆ ՊԱՏՐԱՍՏՈՒԹԻՒՆԸ

Թէ Հայ Եկեղեցւոյ առաջին դարերուն մէջ ինչպէս կը պատրաստուէին վարդապետութեան, այս մասին շատ որոշ բան

մը չենք գիտեր. բայց շատ հաւանական է ենթադրել՝ թէ իբր բնութիւն մարդ, խօսելու և ուսուցանելու համար մասնաւոր հոգ և խնամք կը տանէին վարդապետութեան փափաքողներ, մանաւանդ որ այդ դարերուն մէջ արդէն ուսումնեւուն պսակը կը համարուէր հեռաորութիւնը: Եղեւիս, Սամոսատ, Անտիոք, Աղեքսանդրիա, Բիւզանդիոն, մանաւանդ Աթէնք, կեդրոններ էին ուսման և հեռաորութեան, ուր կը դիմէին հայազգի ուսանող եկեղեցականներ ալ: Կապագովկեան Եկեղեցւոյ Հայրերը, Բարսեղ և Գրիգորները, ինչպէս նաև Ասորիի Եփրեմ, Անտիոքացիի Ոսկերեան այն դէմքերէն են, որոնք իրենց խօսքով ու գրչով հրապուրել ու պատկառել տալարներ էին քրիստոնէական հեռաորութեան, որոնց հետեւեցան մեր թարգմանիչներն ալ՝ հայացնելով անոնց գործերը և խորապէս ազդուելով անոնց գաղափարներէն, անոնց խօսքով ու գրչով արտայայտելու ձեւերէն: Ոսկերեան մանաւանդ ամենէն առաջին տեղը կը գրաւէ Քրիստոնէական Եկեղեցւոյ հայրերուն մէջ, որ մասնաւոր կերպով կ'ազդէ Հայ Եկեղեցւոյ վարդապետներու խօսքին ու գրչին, և այս մինչև մեր վերջին մեկնիչները, ինչպէս որ արդէն առիթ ունեցանք այս կէտը շեշտելու Այսի մէջ Ոսկերեանի և Բարսեղ Մաշկեոքցիի վրայ խօսելու առիթն (Այս, 1905, եր. 1046, 1096):

Կ'երևի թէ հեռաորութիւնը առիթ իր արտաքին ձեւերով ազդած է մեր թարգմանիչներու վրայ. այսպէս, զոր օրինակ, Կորիւն Վարդապետ, որ Ս. Մեսրոպի կեանքը զրած է, գեղեցիկ շարագրութեան ուշ դարձուցած է, ուսուցիչ բացատրութիւններ շարած է քան թէ իսկապէս կենսագրութիւն մը գրած է Հայ Եկեղեցւոյ ամենեւնի մեծ Վարդապետի վրայ: Մամբրէ Վերմանոյի անունով մեզ հասած ձեռագրուն մէջ՝ հայերէն լեզուի շարագրութիւնը զատ բան մը կարելի չէ գտնել: Բնականաւ հեռաորական գրուածներու մէջ թանկագին բացատրութիւն մը կը կապմեն Մանկագրութիւն ձեռագր կամ Քարոզները, որոնք սակայն մասնաւոր ազդեցութիւնը կրած են Ոսկերեանին, որ կրցած է հեռաորութեան մէջ ոգի գնել իր անձին, իր խորունկ համոզումներէն, իր քրիստոնէական թանկագին

հատուքէն, և այսպէս կազմել բիւ մը, ուր իր ամենէն խիստ ակնարկութիւններն ու ամենէն ծանր յանդիմանութիւններն ալ սիրով կը համակերպէր ժողովուրդը:

Մեր մէջ տարակոյս չկայ՝ որ հայերէն գրերու գիւտէն ետքը մասնաւոր խնամք տարուեցաւ եկեղեցականներու կրթութեան և դաստիարակութեան՝ նոյնիսկ մեր եկեղեցւոյ և մեր ժողովուրդի հոգեւոր պէտքերն համար, հետեւելով ասորի և յուն եկեղեցականներու պատրաստութեան եղանակին:

Այդ պարոյններու կազմութեան և ուսման ծրագրին վրայ մանրամասն և ստույգ քան մը չենք գիտեր. մանաւանդ բարձրագոյն ուսումներու ծրագիրն ու գործադրութեան կերպիրը մեզ համար մութի մէջ են: Բայց ընդհանուր կերպով գիտենք՝ թէ նախակրթութիւնը անոնց և մեր մէջ միեւնոյն տարրերէ կազմուած էր: Ուսման այս դրութիւնը աս հասարակ շարունակեց մեր մէջ մինչև 19րդ դար: Հայ եկեղեցականներու դրական, թարգմանական, րեւմտական գործերը, ձեռագիր ըլլան անոնք զեռ կամ տպագիր, երկու քան ցոյց կուտան, ա) թէ ուսուցման այդ աւանդական դրութեամբ կը պատրաստուէին վարդապետներն ալ, և բ) թէ վարդապետական պատրաստութեան համար լաւ պէտք է գիտնալ Հին և Նոր Կտակարանները և մանաւանդ զոց կամ բերնուց գիտնալ զանոնք: Ղազար Փարպեցի, Հայ Եկեղեցւոյ պանծալի Վարդապետներէն և այն ալ բիւսասաց վարդապետներէն մէկը, շատ թանկագին տեղեկութիւններ կուտայ այս մասին: Փարպեցի, որ իրեն ժամանակակից Հայ Եկեղեցւոյ բերելի վրայ ինչ ինչ տեսակէտներով խօսող միակ պատմագիրն է, կ'ըսէ՝ թէ տգէտ և միայն վանքին հաւերը ուսող արեգանքը չար նախանձով կը զրգուէին իրեն դէմ, գանգատելով՝ թէ Ղազար ռգիր ոչ կարգայ, և զընթերցուածն այնպէս ասէ անայթաք՝ որպէս թէ բրոցն: Եւ յայտ ոչ հայեցանք գիւտէ, քե ուր քաջ գիտեն զՍալմաստ Դաւթի պատեղ միայն պիտոյ է ի ժամուն անխալ, եւ ոչ միտ գգիրսն ի ձեռնն ունելով՝ խօսել զայլ այլս իբրեւ զբանդագուռեայս: Իսկ մեր երանելի վարդապետսք՝ զամենայն զգեսկաւ րանս եկեղեցւոյ երիցս եւ չորիցս ուսուցեալ մեզ ի սկզբանէ մինչեւ ի կատարած

գրոցն՝ համարս պահանջեին ի մենջ գնոյնս, եւ իբրեւ գիւտէի Սալմաստ պատեղ մեզ հարկաւորեին: Իսկ այսմ յուզմք ի իբր մախողաց՝ եւ զանուանս անգամ եւ կամ զգանձութիւնս կանոնեալ եկեղեցական գրեմոյ հազիւ կուրեն զիսել, և զբգուսթեամբ նախանձարկու գիւտն նստեալք աս միւտեանց՝ լու ի լու այլոցն զինչ պէտս խօսինս (Փարպեցի, եր. 605-606): Դաւթի 150 Սաղմոսները գոց գիտնալ՝ շատ հատարակ սովորութիւն մը պէտք է եղած ըլլաք Փարպեցու տեղեկութեան և գիտողութեան համեմատ մեր մէջ ալ: Բայց իրեն հակառակորդ տգէտ արեգանք, ո՛չ միայն գոց չէին գիտեր այդ Սաղմոսները այլ նոյնիսկ գիրքի վրայ ալ չէին կրնար կարդալ, և ակնզգիւղ բաներ կ'ընէին քանդակաւորներու պէս: Մինչդեռ, կ'ըսէ, այնքան տգէտ գոց պէտք է գիտնալ Սաղմոսները, որ կարելի ըլլայ անխալ պատեղ եկեղեցւոյ մէջ: Իր վարդապետները ոչ միայն 150 Սաղմոսները, այլ բոլոր Հին և Նոր Կտակարանները, սերգիւրէ մինչև վերջը, երեք-չորս անգամ գոց սորվեցուցած են և Սաղմոսներուն պէս հստակ պահանջած են իրենցմէ:

Կտակարանները դոց գիտնալ ծայրէ ի ծայր՝ շատ ժամանակ և շատ աշխատութիւն կը պահանջէ. հարկաւ այսպիսի պահանջ մը և այսպիսի պարտաւորութիւն մը ծագում առած էր հայերէն Ս. Գրոց չգոյութիւնէն և իբր կանոն պարտաւորիչ եղաւ ան նոյնիսկ Ս. Գրոց հայացումէն ետքն ալ: Այդ ահալին և այլազան գիրքերով կազմուած հատորը գոց ընել կը դիւրանար ուրիշ կողմէ ալ, երբ մտածենք՝ թէ նախկին Եկեղեցւոյ մէջ պաշտամունքը կը բաղկանար գրեթէ Սաղմոսներէ և Ս. Գրոց ընթերցուածներէ, և ո՛ւր որ դեռ մինչև հիմա ամէն առտու Սաղմոս քաղելու սովորութիւն կայ, զոր օր. երուսաղէմ՝ Ս. Յակոբանց վանքը, և ուրիշ Անապատներ, ուր դեռ Սաղմոսը ծայրէ ի ծայր գոց գրտող եկեղեցականներ կան, ամէն եկեղեցական Սաղմոսին ինչ ինչ մասերը արդէն գոց գիտէ, իբր արդիւնք եկեղեցւոյ մէջ եղած շարունակական կրթութիւններու և ունկնդրութիւններու:

Կարելի է Ս. Գիրքի ինչ ինչ ընթեր-

ցուածները զոց գիտցող անձեր ալ գտնուին, թէ՛ հեկոկեցականներու և թէ՛ աշխարհականների մէջ⁽⁵⁾։ Նոյնիոյ մեր հեկոկեցական պատմութեան մէջ, Փարպեցիէն (Ջ. դար) ետքը, կը հանդիպինք Պիուզ Յովհաննէո վարդապետին (ԺԴ. դար), որ գոց գիտէ Ս. Գիրքը և Փարպեցիի պէս նշաւակ կ'ըլլալ տգէտ հեկոկեցականներու նախատինքին (ՏԵՎ. Իրախս Յամկալի, Եր. 629 և շարք)։ Արքեպիս Թովմատ վարդապետ կը պատմէ՝ թէ Նոյնիոյ գիւղացիք զգրտեն զՍաղմոսն զհին թարգմանեալսն վարդապետացն Հայոց, զոր համալուպ ի բերան ունին։ Շնորհային կը մեղադրէ այն քահանաները, որ թո՛ղ ուրիշ բաները, գոնէ Սաղմոսը զոց չեն գրտեր. վասնզի ասանց որոյ զհարկը և յիտանսն խօսել բերանով ընդ Աստուծոյ, ոչ մատչի պատարագ բս աւանդութեան կանոնի հարցն սբոց։ Ոմանք և ոչ բան առօթից արքայ պատարազին գրտին ի բերան (Անդիմանական, ապ. Երուսաղէմ, 1771, Եր. 59)։

Ս. Գրոց բերանացի ուսուցումը կ'ենթադրէ մեծ խնամք տանել բեմի կանոնաւորութեան և պաշտամունքի արդիւնաւորութեան. գոց գիտնալ՝ մեքենայական պարզ գործողութիւն մը չէ, ինչպէս կը հասկնանք Փարպեցիի գիտողութենէն, այլ իւրաքանչիւր նիւթին, որ անհրաժեշտ է բեմի մարդուն համար։

Ս. Գրոց հասկացողութիւնը ամենէն կարեւոր խնդիրն է մեր նախնեաց վարդապետութեան մէջ։ Հայ Եկեղեցւոյ մէջ կը գործածուէր Ս. Գրոց թէ՛ ասորական թարգմանութիւնը և թէ՛ Եօթնասունից յունարէնը։ Բայց ետքը՝ նախ ասորեկէնից թարգմանութեամբ Ս. Գիրքը Եօթնասունից ստուգ օրինակին համեմատութեամբ սրբագրուելէ և կատարելագործուելէ յետոյ՝ պաշտօնապէս դրուեցաւ Հայ Եկեղեցւոյ մէջ։ Այս Ս. Գիրքը մեկնելու համար, ինչպէս կը տեսնենք իրենց գործերուն մէջ, նախնիք

հետեւած են խորհրդական մեկնութեան։ Ս. Գիրքը մարդը խորհուրդ մըն է իրենց համար և գրեթէ չենք գտնիր պատմական-բանասիրական հետազոտութիւն և մեկնաբանութիւն։

խորհրդաբանական մեկնութիւնը ծայրայեղութեան կը հասնի հետզհետէ բեմի կեանքի վրայ, այնպէս որ վերջին դարերու Քարոզիչները կատարեալ գեղծակն կը հասցնեն պայն, որուն մէջ քիչ ազդեցութիւն չունի լատինական շուշը, որ Ունիթոններով մտած էր հայոց մէջ։

Նախնիք՝ Ս. Գրոց ա՛յս կերպով կազմուած իրենց հմտութեան փայլ սուած են արտաքին գիտութիւններով։ Պիւթագորեսն փիլիսոփայութեան չափական և թուարանական հայեցողութիւնները, Փիլոնի բուժանդակ ալլաբանութիւնները քով քովի միասին հոսանք մը շինած են իրենց վարդապետական արտագրութիւններուն մէջ։ Քերականութիւն, քերթողութիւն, տրամաբանութիւն, ամէնքն ալ, զօր օր. Դաւիթ Անյաղթի հետեւողութեամբ զօրաւոր պաշար մը նկատուած են վարդապետական պատրաստութեան համար։

Դաւիթ Անյաղթի գործերը, որ աթեւնական փիլիսոփայութեան տարբերն ու ձեւերը հայացնելու նուիրուած են, բոլորովին ձախող ազդեցութիւն մը ըրած են վարդապետական պատրաստութեան վրայ։ Այս երեւոյթը մասնաւորապէս կը շեշտուի Սիւնեաց Դպրոցի բոլոր ներկայացուցիչներուն վրայ։

Պիտլից Գիրքը շատ լաւ գաղափար կուտայ հետադարձութեան այն ըմբռնման մասին, զոր ուզած են նախնիք որդեգրել և հետել։ Պիտլից Գիրքը կարելի է նկատել այս բոլորին իբր համաձայն գրութիւն և գործնական կեանքի յարմար սիրուն գործ մը որ թէ՛ իր հուսալ յունաբան հայերէնով և թէ՛ գործնական օրինակներով կրնայ աւելի օգտակար ըլլալ քան այն վերլուծութիւններն ու ներածութիւնները, որոնք Արիստոտէլը միջնուցած և Պորփիրը խրթնացուցած են։

Արտատպուած Աղայ Դարբասթերէն, 1906

(Շարունակիլի)

(5) Այս կողմէն մեզի ծանօթ են Սերապատի Թաղեան Պատուելի Կէօգիւրեան և Ատաբաղարի Տիրացու Սերովբէ Գալաթեան, երկուքն ալ աւագու, երկուքն ալ հմուտ Հայ Եկեղեցւոյ երդեցողութեան և պաշտամունքին և Նոյն ատեն գոց ընթերցողներ (հաջըզներ) Ս. Գրոց ինչ ինչ ընդարձակ ընթերցութեան հետ։